

Олександр Тарасенко

«ВІРНІСТЬ» – «ЗРАДА» У СПРИЙНЯТТІ СЕРЕДНЬОВІЧНИХ І РАНЬНОМОДЕРНИХ СОЦІУМІВ Міжнародна наукова конференція (6–7 жовтня 2004 р. м. Кам'янець-Подільський)

Несподівано сонячними, жовтневими днями у стародавньому Кам'янець-Подільську відбулася міжнародна наукова конференція, присвячена дещо нетрадиційній для української історіографії темі. Ініціатором її проведення був Центр досліджень проблем соціальної історії Інституту історії України НАН України, а приймав гостей Кам'янець-Подільський державний університет. За два конференційні дні було проведено чотири секційні засідання, в межах яких прозвучали доповіді, виступи дискусантів, а також точилися подеколи гарячі дебати. Тож спробуємо у короткому огляді представити хід конференції.

Середньовічні уявлення про «вірність» та «зраду» стали предметом обговорення на першому засіданні конференції. Науковий співробітник Інституту історії України Тетяна Вілкул виголосила доповідь про «зраду» рязанських князів 1207 р. і про літописну візію легітимності їхнього покарання. Розвідка її колеги Катерини Кириченко була побудована також на матеріалах нарративних джерел і стосувалася образу «зрадних князів руських» у Великому князівстві Литовському початку XVI ст. Неабиякий інтерес викликала доповідь доктора габлітованого Януша Куртики з Польщі «Wierność i zdrada na pograniczu: polsko-litewskie walki o Braclaw w latach 1430–1437». Польський історик висловив цікаве припущення, що сприйняття «вірності» і «зради» на пограниччі, де люди часто-густо опинялися в граничних, екстремальних умовах, не було адекватним сприйняттям цих понять у повсякденних ситуаціях за часів спокою і «злагоди». Тож на пограниччі «вірність» була більше ніж вірністю, а «зрада» – більше ніж зрадою. До цієї тези учасники конференції неодноразово апелювали впродовж дискусій.

Певною мірою висновки польського вченого корелюють з висновками іншого іноземного вченого, представника російської історичної науки Костянтина Єрусалимського. Він виступив з доповіддю, яка стосувалася формування уявлення про зраду в Московській державі під час Лівонської війни. Образ «зрадника», що, звісно, існував і раніше в уявленні московського соціуму, в умовах військового становища зазнав значної «еволюції». Цьому сприяв і психологічний чинник, і спровокований ним зростаючий ригоризм російської адміністративно-виконавчої системи.

Дослідник з Білорусі Зміцер Яцкевич ознайомив учасників конференції з історією переходу Могилева з-під влади Московської держави до складу Речі Посполитої в 1654–1661 рр. Він дійшов висновку, що могилівські міщани, «зраджуючи» московську владу й переходячи під зверхність польського короля, керувалися цілком прагматичними чинниками.

Досить цікавою виявилася третє засідання, під час якого були виголошені доповіді на тему функціонування понять «вірності» та «зради» в соціальному просторі ранньомодерної доби. Як доповідачі тут виступили київські дослідники Наталя Старченко і Наталя Білоус, а також Сергій Леп'явко з Чернігова. Вони торкнулися функціонування даних конструктів у межах різних українських соціумів, а саме, шляхетського, міського та козацького.

Останнє, четверте засідання було присвячене проблемі відображення середньовічних і ранньомодерних уявлень про «вірність/зраду» в практиках козацької доби. Відомий дослідник української революції середини XVII ст. Валерій Степанков нама-

гався осмислити події 1648 р. під кутом зору сприйняття їх Військом Запорозьким. Було поставлене питання: чи усвідомлювали козаки, що вони «зраджують короля», а чи свій виступ сприймали як реалізацію законного права на опір.

Тарас Чухліб назвав свою доповідь алегорично – «Покірне телятко дві матки ссе» – і подав своє бачення політики гетьмана Петра Дорошенка щодо конструювання взаємин із королівською владою та турецьким султанатом. Володимир Газін присвятив свою доповідь подіям червня 1663 р., так званій «Чорній раді». Історик у тогочасних методах боротьби за владу вбачає риси сучасних політтехнологій, а відтак, вважає за можливе проводити досить сміливі історичні паралелі. Проте постає питання, чи не є надуживанням порівняння принципово різних епох, і наскільки підхід може бути продуктивним для розуміння внутрішньої логіки вчинків людей у конкретно-історичній ситуації.

Олексій Сокирко акцентував увагу присутніх на моральному обличчі гетьманського найманця кінця XVII – початку XVIII ст. у розрізі вічної дилеми між вірністю і зрадою. Доповідь Олександра Тарасенка була присвячена історії взаємин Івана Мазепи і відомого церковного діяча Феодосія Угли-

цького, канонізованого Російською Православною Церквою у 1896 р. Дослідник вважає, що через призму взаємин цих двох історичних діячів можна проаналізувати відносини гетьманської влади з владою духовною.

Останньою в історико-хронологічному вимірі була доповідь харківського історика Володимира Маслійчука, присвячена подружній зраді в Харківському намісництві, дослідженій за матеріалами справ земських судів 80–90-х рр. XVIII ст. Доповідь викликала жвавий інтерес у присутніх, бо торкалася власне зради не в умовно-абстрактному чи суспільно-політичному значенні, а в конкретно-персональному, особистісному її прояві. Як вважає дослідник, в основі подружніх зрад (а внаслідок специфіки джерел в поле уваги потрапляють переважно жіночі зради) лежав матеріальний розрахунок, хоча й не всі випадки можна вмотивувати на такий спосіб.

Отже, тематика й характер доповідей на конференції засвідчили непідробний інтерес наукового загалу до заявленої теми. Щоправда, більше на дослідницьку увагу «пощастило» все ж таки «зраді», оскільки це соціальне явище значно частіше фіксується джерелами. Можливо, на такий спосіб людство засвідчує свій зв'язок з попередніми часами.